

EERLIJK DUURT HET LANGST

Lezing voor *Rechtvaardigheid*

Gezamenlijk congres Hellingproef, Jong Teldersstichting, Jong WBS

Den Haag, 17 maart 2012

Marcel Wissenburg

Laat ik beginnen met een brokje betweterij. Rechtvaardigheid wordt vaak als synoniem van het goede of van moraliteit gebruikt. Onder deskundigen oftewel vakidioten is dat niet gebruikelijk, dus laat ik eerst uitleggen wat ik als vakidoot bedoel wanneer ik over rechtvaardigheid spreek.

Ethiek, de studie van het goede, poogt de vraag te beantwoorden “wat te doen?”, wat is het ultieme, absolute goede, de eindtoestand die we zouden moeten realiseren. *Moraliteit* is een deelgebied daarvan, het vraagt wat we moeten doen als ons handelen andere mensen raakt of betreft. *Rechtvaardigheid* is daar weer een deelgebied van: het is moraliteit met betrekking tot rechten (of aanspraken, vrijheden) op *schaarse* zaken, of die nu materieel of immaterieel zijn.

Die verschillen tussen het goede, het morele en het rechtvaardige hebben belangrijke implicaties. Ze betekenen bijvoorbeeld dat wat rechtvaardig is, niet altijd goed is: tien hartpatiënten met een bypass redden ten koste van een klant voor hartlongtransplantatie kan rechtvaardig zijn, maar in een perfect goede wereld zou die keuze niet gemaakt hoeven worden. Spreken over rechtvaardigheid is realistisch maar verder denken over een betere wereld zonder schaarste is absoluut niet onrealistisch. Het is zelfs een morele plicht – maar dat is een verhaal voor een andere keer.

Ik sta hier vandaag om iets te vertellen over die momenten waarop we wel, onvermijdelijk, moeten kiezen, waarop we moeten vragen wat rechtvaardig is. En ik sta hier om een klassiek liberale blik daarop te verwoorden. Ik doe dat, gebruik makend van m'n eigen werk – een hoofdstukje in *Eerlijk is Eerlijk*, geschrift 111 van de Teldersstichting, waaraan ik de eer heb gehad te mogen meewerken. (Voor een uitgebreider verhaal zie aldaar.) En al zal ik me daarbij soms wat retorisch uitdrukken, ik probeer wel intellectueel eerlijk te blijven: ik overdrijf alleen wanneer dat functioneel is.

Om maar gelijk met een portie functionele retoriek te beginnen: in de stervensjaren van het onsterflijke Imperium Romanum, toen allerlei lokale war lords en stamhoofden met het centrale gezag braken en een rijkje voor zichzelf begonnen, vroeg een Algerijnse sektariër zich af wat het verschil was tussen legitiem gezag en een bende rovers. En die Algerijn – die iedereen ‘natuurlijk’ wel herkent als de kerkvader St Augustinus - had zijn antwoord al klaar: rechtvaardigheid maakt het verschil. Terwijl een bende rovers geld afperst om het voor de bevrediging van puur egoïstische lusten te gebruiken, heft een legitieme staat belasting om dat geld in het algemeen belang in te zetten.

De zogeheten sociaal liberalen, in Nederland alle niet-confessionelen van de linkervleugel van de VVD tot de sociaaldemocratische linkervleugels van GroenLinks en PvdA, verwijzen graag naar Augustinus om de herverdelende verzorgingsstaat te verdedigen: zij lezen Augustinus zó, alsof hij zegt dat de staat een soort Robin Hood is: ze neemt geld af van smeerlappen die hun rijkdom aan uitbuiting te danken hebben, en geeft het aan de armen die bestolen, uitgebuit, misbruikt en vertrapt zijn.

Het probleem met deze interpretatie van Augustinus zit 'm voor de klassieke liberaal, zeg maar de rest van de VVD maar ook de oprechte anarchisten in linkse kringen, in de eerste plaats in de bron van inkomsten, en pas in de tweede plaats in de uitgaven.

Laat ik met dat eerste punt beginnen: belastingheffing. Wanneer de staat wordt voorgesteld als een soort Robin Hood, wordt zijn slachtoffer tegelijk neergezet als een luie rijke stinker, en 99% van de belastingbetalers voldoet niet aan dat signalement. Herverdelers maken eigenlijk misbruik van het gevoel van medeleven van de werkende man en vrouw om ze hun geld af te troggelen.

In de echte wereld, en dat is niet de planeet waar pakweg Emile Roemer en de rest van de Robin Hood Fanclub woont, wordt het leeuwendeel van de belastingen opgehoest door wat de gereformeerden vroeger noemden 'de kleine luiden', door keihard werkende arbeiders en middenklassers. Het is een sprookje dat de rijken zo rijk zijn dat ze op hun eentje de rijksbegroting, al was het maar voor één jaar, zouden kunnen financieren.

Als we ons dat realiseren, wordt het ook iets makkelijker ons niet mee te laten slepen door antiplutocratische retoriek en even onpartijdig na te denken over de vraag: mag een overheid wel zomaar van iedereen voor ieder doel belasting heffen?

De klassiek liberaal zal, in elk geval, nee zeggen op die vraag. Hij of zij zal vragen: wat is de *overeenkomst* tussen een staat en een bende rovers? – en daarop zal het antwoord zijn: beide persen geld af onder bedreiging met geweld en beiden beloven in ruil daarvoor protectie. Beide zijn gewoon maffiaorganisaties. Beide beroven hardwerkende mensen van hun zuur een eerlijk verdiende centjes.

En zo komen we bij de kern van de zaak: het grote verschil tussen sociaalliberale visies op rechtvaardigheid aan de ene kant, en klassiek liberale visies aan de andere kant. Sociaalliberalen gaan ervan uit dat er zoiets bestaat als een grote gemeenschappelijke pot waaruit het centraal gezag met absolute autoriteit mag putten om ieder die het in aanmerking vindt komen, een centje toe te schuiven. Klassiek liberalen gaan ervan uit dat de vruchten van ieders arbeid toebehoren aan de man of vrouw die het werk doet, of aan de man en vrouw die een eerlijke prijs betaalt om het werk te laten doen, maar zeker niet aan de staat die niet doet en niets betaalt.

Hoe kan het misverstand ontstaan dat er een gemeenschappelijke pot is die kan worden herverdeeld? Vaak gebeurt dat door te verwijzen naar het werk van de grootste politiek filosoof van de vorige eeuw, John Rawls. Rawls verdedigde de gedachte dat we onze aangeboren talenten en handicaps niet hebben verdiend, en dat zij dus ook op geen enkele manier mogen worden gebruikt om ongelijkheid in rechten of bezit te verdedigen. Daaruit volgt, volgens veel sociaalliberalen, dat de vruchten van je arbeid, die immers afhankelijk zijn van je talenten of handicaps, ook onverdiend zijn, en daar volgt weer uit dat die vruchten de gemeenschap toekomen.

Ik laat even in het midden of dit is wat Rawls zelf bedoelde – ik denk het niet, maar dat is een debat voor academici onderling. Waar het om gaat is dat dit verhaal eenmaal correct en tweemaal flauwekul is. Correct is, ook de moderne klassiek liberaal omarmt dit idee, dat onze talenten en handicaps onverdiend zijn. De natuurlijke loterij is een godgeklagde schande. Sociaalliberaal of klassiek liberaal, geen van allen geloven we Lady Gaga als ze zingt "He made you perfect, (...) God makes no mistakes."

Incorrect is dat, als wij persoonlijk de vruchten van onze arbeid al niet zouden verdienen, deze *dus* automatisch aan de gemeenschap zouden toekomen. We danken onze talenten en handicaps niet aan de staat maar aan onze genen, aan onze ouders; en we danken de ontdekking ervan en het vermogen er iets mee te doen aan een lange reeks heel concrete, precies aan te wijzen opvoeders en helpers: onze docenten, onze vrienden en vriendinnen, onze clubs en verenigingen, onze kroegbaas, onze ooms en tantes en grootouders en uiteindelijk weer onze ouders. Als er iemand verantwoordelijkheid voor de vruchten van onze arbeid kan claimen, dan zij wel – en niet een of andere abstracte gemeenschap of erger, een staat die claimt de zwijgende gemeenschap te vertegenwoordigen.

En dan heb ik nog even aangenomen dát de vruchten van onze arbeid inderdaad onverdiend zijn omdat onze talenten onverdiend zijn. Maar dat is dus ook flauwekul. Ja, talenten zijn onverdiend en ja, anderen hebben ons geleerd waar onze krachten liggen en hoe ze te gebruiken – maar jij en ik en niemand anders besloten vanmorgen hun luie dikke togessen van bed te tillen en hierheen te reizen.

Wat sociaalliberalen graag verzwijgen is het element van *inzet*. Ergens tussen enerzijds het hebben van een talent en het ontwikkelen ervan, en anderzijds de vruchten van het inzetten van een talent, zit dat ene unieke moment waarop het individu besluit zijn of haar talent in te zetten. Het besluit een talent in te zetten is puur en authentiek *jouw* besluit, het is wat het verschil maakt tussen een autonome mens, een echte mens, en een slaaf.

Zonder erkenning van zijn autonomie wordt de mens gereduceerd tot een werktuig dat geen enkel respect verdient. Als belastingheffing wordt gebaseerd op de gedachte dat je je geld eigenlijk helemaal niet verdient, is de boodschap dat niet alleen de zogenaamde rijke stinkerd maar elke hardwerkende man of vrouw niets anders is dan een hulpbron, een grondstof die wordt ingezet voor een puur esthetisch doel: Koolhaas- en Rietveld-achtige grijze gelijkvormigheid.

III

Rechtvaardigheid moet niet gaan om gelijkheid maar om eerlijkheid: om faire procedures die erkennen dat hard werken, inzet, commitment, niet vergeefs zijn, dat je als mens door je medemens gewaardeerd wordt om wat je van je leven maakt.

Een stabiele, duurzame, rechtvaardige samenleving kan alleen bestaan als haar leden willen deelnemen aan dat grootse project. En om als samenleving te kunnen samenwerken is het nodig dat er een *voordeel* aan coöperatie zit, niet perse een materieel voordeel maar ook, liefst, een voordeel in de erkenning als autonoom en uniek individu.

Dit argument moet niet worden verward met een argument gebaseerd op eigenbelang – waarmee liberalisme (VVD-liberalisme, klassiek liberalisme) nogal eens vereenzelvigd wordt. Volgens dat argument werkt een samenleving alleen als de deelnemers, allemaal rationele egoïsten oftewel – afgekort – ratten, er een individueel voordeel bij hebben. Ik wijs dat argument niet af – het *is* nu eenmaal irrationeel om iets te doen dat je schade toebrengt – maar mijn punt is dat het ook gaat om wat heet *recognition*, om het erkennen van de autonome, vrije, unieke mens die eerlijk werkt voor zijn brood en het beste van zijn leven probeert te maken.

Zo. Even samenvatten. Rechtvaardigheid als herverdeling door Robin Hood wordt onrechtvaardig gefinancierd: al zijn onze talenten onverdiend, daaruit volgt (1) niet

automatisch dat de vruchten ervan dus automatisch aan de staat toekomen, en bovendien (2) is het authentieke, individuele besluit om een talent in te zetten de definitie van menselijkheid. Tot zover dan de inkomstenkant van verdelende rechtvaardigheid, belastingheffing: die zal toch echt op andere gronden moeten worden verdedigd dan de oneerlijke verdeling van aangeboren talenten. Let wel: ik sluit nog niet uit *dat* er andere goede gronden zijn voor belastingheffing – die zijn er wel degelijk – maar dan moeten ze wel respect voor de hardwerkende man en vrouw als uitgangspunt hebben.

En dan komt onze volgende vraag: wat doet overheid met dat op twijfelachtige wijze verkregen geld? Of beter: Wat moet en mag ze doen? Mijn niet zo vreselijk klassiek liberale antwoord hierop is tweeledig; het eerste deel gaat over wat de overheid *moet* doen en het tweede deel over wat ze *mag* doen. Ten eerste: ze *moet* alleen die taken vervullen die vrije en gelijke individuen niet onderling kunnen oplossen, de zogeheten freerider problemen, zwartrijder problemen: collectieve goederen die collectief betaald moeten worden, maar waarbij het voor ieder individu rationeel is betaling te ontduiken. Zulke problemen heten niet voor niets zwartrijderproblemen: het OV is de klassieke illustratie. We hebben collectief voordeel van het OV maar zwartrijden is individueel veel rationeler. Freerider problemen zijn in de regel alleen oplosbaar door er een onafhankelijke macht boven te stellen. Alle andere problemen rond maatschappelijke samenwerking kunnen zonder zwaarmacht opgelost worden.

Daarmee kom ik op mijn vervolgvraag: wat *mag* de overheid doen? Dat ze niet meer *moet* doen dan freerider problemen bestrijden betekent niet dat *dus* alle andere goederen en diensten in de samenleving door het privé-initiatief tot stand gebracht moeten worden, en dat *dus* 90% van de huidige overheidstaken maar geprivatiseerd moeten worden. Er zijn zeker liberalen die dat wel beweren, die in de vrije markt de wedergeboren Here Jezus zien. Ik ben met ze eens dat de vrije markt waanzinnig efficiënt is, maar soms is efficiëntie niet het enige of zelfs voornaamste doel in het leven. Soms wil je transparantie, betrouwbaarheid en effectiviteit, desnoods ten koste van efficiëntie. Denk aan het OV, denk ook aan onderdelen van de zorg, denk aan het sociaal vangnet.

IV

Dat neemt allemaal niet weg dat, als we de vraag stellen wat een rechtvaardige samenleving is, het klassiek liberale antwoord niet is ‘een samenleving waarin de overheid het gemeenschappelijk product rechtvaardig verdeelt’ maar ‘een samenleving waarin vrije en gelijke partijen elkaar eerlijk behandelen en eerlijke ruil met elkaar bedrijven’.

Of een samenleving vanuit het perspectief van klassieke liberalen rechtvaardig is, meet je niet af aan verdelende of herverdelende rechtvaardigheid, want daar heeft de overheid noch een taak, noch heeft ze daar de middelen voor. Wat een samenleving rechtvaardig maakt voor de klassieke liberaal is of de ruilrechtvaardigheid er wordt gerespecteerd, waar echte fair trade wordt bedreven. Respect voor individuele vrijheid, individuele verantwoordelijkheid, voor de individuele keuzes van eerlijke, hardwerkende mensen – respect voor mensen als doel op zich en niet als instrument, niet als middel tot een of ander esthetisch doel, dat is wat een rechtvaardige samenleving kenmerkt.

Tot slot een paar woorden over de drie thema's die vandaag verder zullen worden uitgediept: internationale solidariteit, zorg, en burgergeld – drie van die gebieden waar de overheid dus niet hoeft op te treden maar dat wel mag, onder voorwaarde dat ze niet vergeet dat zij de dienstmaagd van de burger is en niet omgekeerd.

Internationale rechtvaardigheid en solidariteit: er bestaat het misverstand dat lidmaatschap van een volk, natie, staat, irrelevant is omdat het een product van toeval is, zoals je geslacht en intelligentie en de kleur van je ogen ook toeval zijn. Het mag toeval zijn dat ik in deze samenleving ben geboren en niet in een andere, maar dat maakt die samenleving, met haar gedeelde taal en concepten en cultuur en gebruiken, niet minder bijzonder voor mij: ze definieert in belangrijke mate wie ik ben, met wie ik in blind vertrouwen durf om te gaan, op wie ik denk te kunnen rekenen of wier gedrag ik denk te kunnen voorspellen. Mijn medeburgers zijn dieper en uitgebreider met mij verbonden, op mij vertrouwend, voor mij verantwoordelijk, van mij afhankelijk, en ik van hun – dan een willekeurige visser langs een Oost-Aziatische rivier. Waar ik een plicht kan hebben mijn medeburger op te vangen als het leven hem tegenzit, heb ik tegen leden van andere samenlevingen, andere cooperative ventures, hooguit de plicht ze te helpen zichzelf te helpen. We tonen ons respect voor onze hulpbehoevende medemensen in andere samenlevingen niet door ze om te kopen en koloniseren, niet door hun cooperative venture tot een mislukte poging tot Alleingang te degraderen, we tonen ons respect door ze op eigen voeten te laten staan en verantwoordelijk te laten zijn en blijven voor hun eigen gezamenlijk project. En ja, dat vraagt soms tough love.

Dan de zorg, een prachtvoorbeeld van een terrein waar rechtvaardigheidsproblemen zijn ontstaan door het goede (de opheffing van schaarste) na te streven: de nu bijna oneindige mogelijkheden om oeroud te worden in redelijke gezondheid worden onbetaalbaar. Niet interessant hier vind ik hoe we de zorg betaalbaar houden – wel hoe we haar rechtvaardig betaalbaar houden: hoort bijvoorbeeld kraamzorg, een zelfgekozen risico, er wel in, en gaat onze tolerantie voor religieuze diversiteit zover dat we allerlei vormen van kwakzalverij tot homeopathie toe blijven financieren? En wat ik dan uiteindelijk vooral interessant vind is het principiële debat over de rol die eigen verantwoordelijkheid voor gezondheid zou moeten spelen.

En ten slotte burgergeld of wat vroeger heette het basisinkomen. Tja. Op het oog is dit iets waar echte liberalen van zullen gruwen, of waar ze met homerisch gelach op zullen reageren: alleen Luilekkerland kan zich permitteren iedere werkschuwe jandoedel te subsidiëren. Maar toch... op het tweede gezicht... Zolang een overheid een sociaal vangnet biedt en geen hangmat, zolang parasitisme ontmoedigd wordt, is een gegarandeerd minimum voor iedereen waarschijnlijk juist een van die collectieve goederen waar een overheid verantwoordelijkheid voor zou moeten nemen. Zo kan ze bijvoorbeeld voorkomen dat burgers afhankelijk worden van, of juist verstoten worden door, allerlei obscure religieuze organisaties die protectie beloven in ruil voor onderwerping.

En dat, denk ik, verenigt ten minste weer alle klassieke en sociale liberalen: de afkeer van elke vorm van slavernij.